

УДК 346.5:654.195

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.19>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖУРНАЛІСТА В УКРАЇНІ

Білякова Алла Віталіївна,

аспірантка

(Київський університет інтелектуальної
власності та права, м. Київ, Україна)

orcid.org/0009-0007-4660-0684

У статті розкрито правовий статус журналіста в Україні на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Доведено, що журналіст це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який на професійній основі працює з інформацією, має встановлений природним правом, журналістськими звичаями та традиціями демократичного суспільства, міжнародним та вітчизняним законодавством правовий статус. Права журналіста це головна складова його правового статусу. Вони надають журналісту широкі можливості при виконанні професійних обов'язків та захист, як при виконання журналістських обов'язків та і їй побуті. Права журналістів є не вичерпними. Обмеження (виключення з прав) є об'єктивним чинником правового статусу журналістів, які надають можливість суб'єктам владних повноважень виключно у випадках прямо передбаченими законом тимчасово обмежувати можливості журналістів вільно здійснювати свої професійні обов'язки, . Такі обмеження застосовуються виключно з метою забезпечення публічного (не відомчого, не особистісного певного чиновника) інтересу. Такі діяння суб'єктів владних повноважень можуть бути осадженні до адміністративного суду. Гарантії реалізації прав журналістів є пріоритетним елементом правового статусу журналіста. Обов'язки журналіста це невід'ємна частина правового статусу, які мають дотримуватися певних високих етичних стандартів донесення інформації до споживачів. Посилений (особливий) соціальний захист є необхідною умовою забезпечення діяльності медіа. Правовий статус журналіста в умовах воєнного стану (війни) базується на міжнародному гуманітарному праві. В цілому зроблено висновок, що правовий статус журналіста це встановлений природним правом, законами України та Кодексом етики українського журналіста система прав, обмежень, обов'язків, гарантій безпеки та засад етичної відповідальності.

Ключові слова: етика, журналіст, законодавство, інформація, медіа, правовий статус, природне право, стандарти.

LEGAL STATUS OF A JOURNALIST IN UKRAINE

Bilyakova Alla Vitaliyivna,

Postgraduate Student

(Kyiv University of Intellectual Property
and Law, Kyiv, Ukraine)

orcid.org/0009-0007-4660-0684

The article reveals the legal status of a journalist in Ukraine at the current stage of the development of our society. It has been proven that a journalist is a creative employee of a subject in the field of media who works with information on a professional basis, has a legal status established by natural law, journalistic customs and traditions of a democratic society, international and domestic legislation. The journalist's rights are the main component

of his legal status. They provide the journalist with wide opportunities in the performance of professional duties and protection, both in the performance of journalistic duties and in everyday life. The rights of journalists are not exhaustive. Restrictions (exclusion from rights) are an objective factor in the legal status of journalists, which enable subjects of power only in cases expressly provided for by law to temporarily limit the opportunities of journalists to freely perform their professional duties. Such restrictions are applied exclusively for the purpose of ensuring public (not departmental, not personal specific official) interest. Such actions of the subjects of power may be referred to the administrative court. Guarantees of journalists' rights are a priority element of a journalist's legal status. The duties of a journalist are an integral part of the legal status, which must adhere to certain high ethical standards of conveying information to consumers. Enhanced (special) social protection is a necessary condition for media activity. The legal status of a journalist in the conditions of martial law (war) is based on international humanitarian law. In general, it was concluded that the legal status of a journalist is a system of rights, restrictions, obligations, security guarantees and principles of ethical responsibility established by natural law, the laws of Ukraine and the Code of Ethics of a Ukrainian journalist.

Key words: ethics, information, journalist, Legal Status, legislation, media, natural law, standards.

Актуальність дослідження. Демократична правова держава не може існувати без «четвертої влада» – журналістики [1]. Журналістика це збір, підготовка та розповсюдження новин і пов'язаних коментарів і художніх матеріалів через друковані та електронні ЗМІ. Такі як, газети, журнали, книги, блоги, веб-трансляції, подкасти, соціальні мережі та сайти соціальних медіа, а також електронна пошта, а також через радіо, кіно і телебачення. Слово «журналістика» спочатку застосовувалося до репортажів про поточні події в друкованому вигляді, зокрема в газетах, але з появою радіо, телебачення та Інтернету в ХХ столітті використання цього терміну розширилося, щоб охопити всі друковані та електронні повідомлення. Найпершим відомим журналістським продуктом був бюлетень *Acta Diurna*, який видавався в Стародавньому Римі з 59 р. до н.е. В ньому публікувались важливі щоденні події, зокрема публічні виступи. Він виходив щодня і вивіщувався на видних місцях. Перші газети, що видавались регулярно з'явилися в німецьких та бельгійських містах на початку ХVІІ століття. Перша англійська газета *Weekly Newes* почала виходити в 1622 р. [2]. Перші публіцистичні видання в Україні датуються серединою ХІІІ століття в Львові і та початком ХІХ в Харкові. В кінці ХІХ на початку ХХ століття в Галичині та Буковині здійснюються розвиток української журналістики. В період доби Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки вітчизняна журналістика бурхливо розвивалась [3].

В умовах повномасштабного російсько-терористичних військ в Україні Українські, ЗМІ інформують населення про гострі погрози або поточні події, мають і далі виконувати свою роль гаранта від непропорційної централізації або можливого захоплення влади всередині країни. Журналісти повинні працювати з громадянським суспільством, щоб тимчасова цензура чи самоцензура журналістів в умовах воєнного стану не стала нормою та не перетворилася на політичну цензуру. При цьому журналісти повинні дотримуватись певних правил, встановлених Генеральним штабом ЗСУ. З міркувань безпеки існують обмеження на повідомлення про наслідки ворожого вогню. Крім того, заборонено публікувати детальну інформацію про пересування українських військ, а доступ до лінії фронту – чітко регламентований. Під час війни ці обмеження зрозумілі і журналісти звикли до них за час війни [4].

Журналістика здійснюється не в безособовій формі, а певними професіоналами, які, як правило, присвячують цій професії все своє життя – журналістами. Журналіст – це особа, яка намагається отримати, коментувати або використовувати інформацію для преси, радіо чи телебачення. Це будь-який кореспондент, репортер, фотограф або оператор, або його (її) технічний помічник кіно-, радіо- чи телевізійної техніки, який зазвичай займається такою діяльністю як своєю основною професією [5]. Їх професійна діяльність і життя це постійний ризик і нестабільність. Крім того слід врахувати, що в умовах гібридної війни це деякі псевдо журналісти, однак які мають посвідчення журналістів можуть бути й інформаційною зброєю.

Отже, з метою забезпечення публічного інтересу суспільства та гарантій безпеки журналістів законодавством прописується їх правовий статус. Законодавчі межі якого визначаються не тому, що певні наділені правотворчими повноваженнями особи суб'єктивно так вважають, а виходячи з об'єктивних засад публічного адміністрування журналістики, яка в свою чергу побудована на відповідній теорії. З'ясування якої і буде присвячена аналізована стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До певних аспектів проблеми публічного адміністрування журналістики в Україні звертались увагу вчені правники О. Богданьок, М. Бояринцева, О. Вознесенська, В. Галунько, Д. Іванов, Л. Калімбет, А. Кірик, М. Марчук, Н. Лебідь, М. Савюк, Ю. Остапенко, В. Тиравський, В. Шишко та ін. Проте до аналізованих нами викликів в період дії новітнього законодавства про медіа право вони не звертались. Отже, проблема правового статусу журналіста в Україні є актуальною в умовах сьогодення.

Виклад основних положень. Журналістика ХХ століття була відзначена зростаючим почуттям професіоналізму. У цій тенденції було чотири важливі чинники: зростаюча організація працюючих журналістів; спеціалізована журналістська освіта; зростаюча кількість літератури; присвяченої історії, проблемам і техніці масової комунікації; зростання почуття соціальної відповідальності з боку журналістів. В цілому це призвело до того, що почуття соціальної відповідальності помітно зросло в результаті спеціалізованої освіти та широкого обговорення обов'язків преси в книгах і періодичних виданнях, а також на зборах асоціацій. Такі звіти, як звіт Королівської комісії з питань преси (1949р) у Великій Британії, Комісії зі свободи преси в Сполучених Штатах, значно стимулювали самоперевірку з боку журналістів-практиків [6]. Сучасна журналістика в Україні отяжена повномасштабним російсько-терористичним вторгненням військ в Україні.

Згідно з Законом України від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» Журналіст – це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. Статус журналіста підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів. Документ, що підтверджує статус журналіста, має містити найменування та вид медіа, його ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або найменування професійної чи творчої спілки, фото, прізвище, ім'я та по батькові журналіста, номер документа, дату видачі і строк його дії, підпис особи, яка видала документ [7].

На думку М. Бояринцевої адміністративно-правовий статус громадянина – це встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами система прав та обов'язків громадянина, які реалізуються через суспільні відносини в сфері державного управління, та забезпечуються системою юридичних гарантій на участь в управлінні державними справами і задоволенні публічних та особистих інтересів

через діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зміст адміністративно-правового статусу громадянина розкривається через його елементи. Елементами адміністративно-правового статусу громадянина визначено: права; обов'язки; юридичні гарантії. Чітке визначення елементів адміністративно-правового статусу громадянина та включення до його складу таких категорій як права, обов'язки та юридичні гарантії їх забезпечення, охорони та захисту дозволяє, на думку вченої, відокремити передумови набуття адміністративно-правового статусу громадянина, розкрити його зміст та визначити специфічний елемент такого статусу [8]. В свою чергу Н. Лебідь доводить, що адміністративно-правовий статус державних інспекцій є складною правовою конструкцією, який включає в себе його цілі, завдання, функції; компетенцію; організаційний блок елементів та відповідальність [9].

Гарантії реалізації прав журналістів стали одним із пріоритетних напрямків удосконалення законодавства не тільки в Україні, а й у всьому світі. Саме ця діяльність пов'язана з ризиками, з перебуванням працівників ЗМІ в районах бойових дій та надзвичайних ситуацій. На жаль, небезпека для журналістів виникає, в умовах воєнного стану та мирного часу, коли державні органи, юридичні особи та навіть поліція перешкоджають журналістам виконувати їхні професійні обов'язки. Тому на державному рівні має бути забезпечено дотримання прав журналістів як осіб, діяльність яких пов'язана з професійним ризиком [10]. Найбільш резонансним прикладом зазначеного є викрадення і вбивство журналіста та засновника інтернет-видання «Українська правда» Г. Гонгадзе. Обставини смерті якого стали національною драмою і приводом для протестів [11].

Журналіст при виконанні професійних обов'язків має право: здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів; безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами; не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дає можливість встановити джерела інформації; збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків, воєнних дій; поширювати підготовлені ним матеріали (фонограми, відеозаписи, письмові тексти тощо) за власним підписом (авторством) або під умовним ім'ям (псевдонімом); відмовитися від авторства (підпису) на матеріал, якщо його зміст після редакційної правки (редагування) суперечить його переконанням; на вільний доступ до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів. На жаль переважна більшість з цих прав журналістів може бути обмежена законами України [7].

Одним із таких обмежень є комплексний інститут акредитації, коли як вважає вітчизняний законодавець, з метою створення сприятливих умов для здійснення журналістами професійної діяльності суб'єкт владних повноважень може здійснювати їх акредитацію. Усі дії, пов'язані з акредитацією, мають ґрунтуватися на принципах відкритості, рівності, справедливості з метою забезпечення права громадськості на одержання інформації через медіа. Відсутність акредитації не може бути підставою для відмови у допуску журналіста на відкриті заходи, що проводить суб'єкт владних повноважень. При цьому суб'єкти владних повноважень, що акредитували журналіста можуть припинити акредитації зокрема у разі неодноразового грубого порушення ним обов'язків [12]. Наприклад, Міністерством оборони України журналістам А. Станко та М. Пастико було скасовано дозвіл на роботу в зоні бойових дій, після оприлюднення ними репортажу з звільненої Херсонщини, завдяки яким весь світ побачив патріотизм та щиру радість зустрічі громадянами України, які знаходились під тимчасовою окупацією Збройних сил, інших сил безпеки і оборони України дозвілу [13].

Журналіст зобов'язаний: подавати для поширення достовірну інформацію та дотримуватися вимог Кодексу етики українського журналіста; задовольняти прохань осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства; відмовлятися від доручення редактора (керівника медіа) чи редакції, якщо воно не може бути виконано без порушення закону; представлятися та у разі особистої присутності пред'являти документ, що підтверджує його професійну належність; утримуватися від поширення в комерційних цілях інформаційних матеріалів, які містять рекламні відомості [7].

Кодекс етики українського журналіста, затверджений 12 грудня 2013 р. на Пленумі Національної спілки журналістів України. Згідно з яким, зокрема: свобода слова та висловлювань є невід'ємною складовою діяльності журналіста; служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста; журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини; висвітлення судових процесів має бути неупередженим щодо звинувачених; журналіст не розкриває своїх джерел інформації; повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком журналіста; редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу, тощо не повинні фальсифікувати зміст; факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного; точки зору опонентів, в тому числі тих, хто став об'єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано; не допускається таке вибіркоче цитування соціологічних досліджень, яке призводить до викривлення змісту; журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності; журналіста не можна службовим порядком зобов'язати писати чи виконувати будь-що, якщо це суперечить його власним переконанням чи принципам; журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми; свідоме порушення норм журналістської етики є абсолютно несумісним з професійною журналістикою [14].

Журналістам закон надає посилений (особливий) соціальний захист з урахуванням специфіки їх діяльності. Підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів є певні специфічні риси та умови журналістської діяльності: творчий характер, інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов жорсткої регламентації редакційного і технологічного циклу підготовки та випуску видань і програм; суспільно впливове за наслідками значення роботи, висока соціальна відповідальність за свою працю та її результати; постійно значне морально-психологічне навантаження і напруженість, виконання службових обов'язків і реалізація творчих планів у стресових ситуаціях; систематичне перебування у відрядженнях та роз'їздах, включаючи відрядження до місць надзвичайних подій, професійна творча діяльність в екстремальних умовах, виконання спеціальних завдань з ризиком для здоров'я і життя; необхідність здійснювати власний творчий пошук нової потрібної інформації та її джерел, наявність об'єктивних і суб'єктивних труднощів та перешкод у добуванні інформації; прояви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків [7].

Що стосується особливостей правового статусу журналіста в умовах воєнного стану то, міжнародне гуманітарне право встановлює основну міжнародно-правову базу, яка регулює діяльність журналістів у збройних конфліктах. Статус військових кореспондентів визначається Третьою Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949р., яка передбачає, що військові кореспонденти, взяті в полон під

час роботи в зонах конфлікту, вважаються військовополоненими. Такі журналісти захищені ст. 4 Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Це положення підтверджено в Додатковому протоколі I до Женевської конвенції про захист жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. Крім того, захист міжнародного гуманітарного права було поширено на інші категорії журналістів, які не акредитовані збройними силами. У зв'язку з цим, варто визначити категорії журналістів, які працюють в зонах конфліктів. Міжнародне гуманітарне право поділяє журналістів на дві категорії в зонах збройних конфліктів, а саме: військові кореспонденти, які супроводжують військових, тобто акредитовані при збройних силах і незалежні журналісти, які не пов'язані з військовими. Загалом на думку, А. Кірик журналіста під час збройних конфліктів можна визначити як особу, яка намагається здобувати інформацію, коментувати її чи використовувати її з метою публікації в пресі, на радіо чи на екрані, або їх помічники. Військовий кореспондент також може бути визначений як кожний спеціалізований журналіст на театрі воєнних дій під керівництвом та під захистом збройних сил воюючої сторони, завданням якого є повідомлення про відповідні події під час ворожих дій. З визначення зрозуміло, що військові кореспонденти захищені збройними силами, тоді як незалежні журналісти не перебувають під таким особливим захистом [15].

Висновки: Все вищенаведене дає можливість узагальнити наступні чинники щодо правового статусу журналіста в Україні:

- журналіст – це творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який на професійній основі працює з інформацією, має встановлений природним правом, міжнародним та вітчизняним законодавством правовий статус;

- права журналіста це головна складова його правового статусу, який надає широкі можливості його при виконанні професійних обов'язків;

- обмеження (виключення з прав) є об'єктивним чинником правового статусу журналістів, які надають можливість суб'єктам владних повноважень згідно з законом під наглядом адміністративного суду, з метою забезпечення публічного інтересу тимчасово обмежувати можливості журналістів вільно здійснювати свої професійні обов'язки;

- гарантії реалізації прав журналістів є пріоритетним елементом правового статусу журналіста;

- обов'язки журналіста це невід'ємна частина правового статусу, які мають дотримуватися певних високих етичних стандартів донесення інформації до споживачів;

- посилений (особливий) соціальний захист є необхідною умовою забезпечення діяльності медіа;

- правовий статус журналіста в умовах воєнного стану (війни) базується на міжнародному гуманітарному праві.

Отже, правовий статус журналіста – це встановлений природним правом, законами України та Кодексом етики українського журналіста система прав, обмежень, обов'язків, гарантій безпеки та засад етичної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. «Четверта влада» в Україні: міф чи реальність? Pressa. 2022. URL: <https://pressassociation.org.ua/ua/chetverta-vlada-v-ukra%D1%97ni-mif-chi-realnist/>
2. Journalism. Britannica encyclopedia. 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/journalism>
3. Українська преса, історія дослідження української преси. Енциклопедія Історії України. 2022. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I2>

1DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=uiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=ukrajinska_presa_istorija_doslidzhennja_ukrajinskoji_presy

4. Тиравський В. Як змінилась українська журналістика за рік війни. Foreign Ukraine. 2023. URL: <https://foreignukraines.com/2023/03/04/how-ukrainian-journalism-changed-during-the-year-of-the-war/>

5. Journalists. How does Law protetst in war. 2022. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/journalists

6. Journalism. Britannica encyclopedia. 2022. <https://www.britannica.com/topic/journalism>

7. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста. Закон України 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР. *Верховна Рада України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадянина України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2005. 20 с.

9. Лебідь Н. Адміністративно-правовий статус державних інспекцій в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 20 с.

10. Шишко В. правовий статус журналіста: до постановки проблеми. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: збірник тез доповідей учасників учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / Упорядники: Д.Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 234 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5091/1/08_12_2022.pdf#page=227

11. Викрадення Георгія Гонгадзе. Суспільне. 2021. Новини. <https://suspilne.media/63149-20-rokiv-z-vikradenna-georgia-gongadze-hronika/>

12. Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ «Про інформацію»/ *Верховна Рада України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

13. Богданьок О. Журналістів позбавили акредитації за репортажі з Херсона. Медійники вимагають її повернути. Суспільне. Новини. 2022. URL: <https://suspilne.media/316270-zurnalistiv-pozbavili-akreditacii-za-reportazi-z-hersona-medijniki-vimagaut-ii-povernuti/>

14. Кодекс етики українського журналіста. Схвалено з'їздом підписантів Етичного кодексу у м. Києві, жовтень 2013 року. 2022. Національна спілка журналістів України. <http://uju.rv.ua/codex.html>

15. Кірик А. Ю. Правовий статус журналістів під час збройних конфліктів. Право і Суспільство. 2023. № 1. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/1_2023.pdf#page=374